

Людмила ГОНЧАР,

orcid.org/0000-0002-9761-9031

*доктор педагогічних наук, старший науковий співробітник,
старший науковий співробітник лабораторії соціальної педагогіки і соціальної роботи
Інституту проблем виховання Національної академії педагогічних наук України
(Київ, Україна) Ludmilagonchar1@gmail.com*

ТЕОРЕТИЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ СІМЕЙНО-СПРЯМОВАНИХ ОЧІКУВАНЬ СУЧАСНОЇ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ

Стаття присвячена аналізу теоретичного матеріалу з проблеми сімейних ролевих очікувань сучасної учнівської молоді.

У статті подано теоретичну інтерпретацію як сімейно-спрямованих очікувань сучасної учнівської молоді, так і готовності молодшої особи до майбутнього сімейного життя.

Шляхом аналізу наукових поглядів на сутність понять «Соціальні очікування», «Шлюбно-сімейні очікування» та ін., у статті уточнено сутність поняття «Сімейно-спрямовані очікування сучасної учнівської молоді», його складові. «Сімейно-спрямовані очікування сучасної учнівської молоді» розглядаємо як процес психічної регуляції поведінки, який забезпечується когнітивною, емоційно-ціннісною та поведінковою готовністю особистості до майбутнього сімейного життя. Характеризуючи сімейно-спрямовані очікування як процес, виокремлюємо у ньому наступні структурні складові: «очікуване сімейне середовище», «очікуваний чоловік/дружина», «очікуване розподілення ролей у сімейній системі при реалізації сімейних функцій», «очікувана кількість дітей», «очікуване виконання партнером батьківської ролі», «очікувана інтимна сфера у подружньому житті», «очікувана потреба в моральній та емоційній підтримці з боку партнера» та ін.

«Готовність молодшої особистості до майбутнього сімейного життя» розглянуто як психологічний феномен, що охоплює інтегральну сукупність якостей, що поєднує наявність знань, навичок і вмінь з сімейної педагогіки, основ репродуктивної культури, позитивне ставлення до майбутнього сімейного життя, свідоме усвідомлення відповідальності за ефективне виконання подружніх і батьківських ролей, які забезпечують у майбутньому здатність молодшої особи свідомо планувати майбутнє подружнє життя та народження дітей. Виокремлено структурні складові поняття «Готовність молодшої особистості до майбутнього сімейного життя», як-то: 1) певна сума знань: щодо значення сім'ї в житті людини та її функцій; щодо подружніх і батьківських ролей, їхніх функцій, відповідальності, способи взаємодії між молодим подружжям та з майбутньою дитиною; знання з основ репродуктивного здоров'я; 2) наявність емпатійної здатності, позитивного ставлення до нових обов'язків, прагнення свідомо і відповідально виявляти подружні й батьківські почуття; здатність до самовдосконалення; 3) наявність елементарних побутових вмінь, необхідних для майбутнього подружнього життя, вмінь елементарного догляду за дитиною та створення безпечного середовища для неї; вміння застосовувати необхідні знання у спілкуванні і міжособистісній взаємодії; уміння регулювати власні емоції і поведінку.

Розглянуто і доведено чутливість юнацького віку для формування готовності молодшої особистості до майбутнього сімейного життя (юні досить активно включаються в доросле життя, засвоюють соціальні норми, формують ідентичність; соціальні та моральні якості старшокласника формуються прискореними темпами; спостерігається потреба до самовиховання; активно формується світогляд, система оцінкових суджень, переконання та ідеали, закладаються соціальні установки людини; підсилюється здатність до самооглядання та самовираження та ін.).

Ключові слова: сімейно-спрямовані очікування, старшокласники, готовність до майбутнього сімейного життя.

Liudmyla HONCHAR,

orcid.org/0000-0002-9761-9031

*Doctor of Pedagogical Science, Senior Researcher,
Senior Researcher at the Laboratory of Social Pedagogy and Social Work
Institute of Problems of Education of the National Academy of Pedagogical Science of Ukraine
(Kyiv, Ukraine) Ludmilagonchar1@gmail.com*

THEORETICAL INTERPRETATION OF FAMILY-ORIENTED EXPECTATIONS OF MODERN STUDENTS

The article is devoted to the analysis of theoretical material on the problem of family role expectations of modern student youth.

The article presents a theoretical interpretation of how family-oriented expectations of modern students, as well as the readiness of a young person for future family life.

By analyzing scientific views on the essence of the concepts of "social expectations", "marriage and family expectations", etc., the article clarifies the essence of the concept of "family-oriented expectations of modern students", its components. "Family-oriented expectations of modern students" are considered as a process of mental regulation of behavior, which is provided by the cognitive, emotional-value and behavioral readiness of the individual for future family life. Describing family-oriented expectations as a process, we distinguish the following structural components in it: "expected family environment", "expected husband/wife", "expected distribution of roles in the family system in the implementation of family functions", "expected number of children", "expected performance of the partner's parental role", "expected intimate sphere in married life", "expected need for moral and emotional support from the partner", etc.

"Readiness of a young person for future family life" is considered as a psychological phenomenon, encompassing an integral set of qualities, combining the presence of knowledge, skills and abilities from family pedagogy, the basics of reproductive culture, a positive attitude to future family life, a conscious awareness of responsibility for the effective performance of marital and parental roles, which ensure in the future the ability of a young person to consciously plan future married life and the birth of children. The structural components of the concept of "readiness of a young person for future family life" are identified, such as: 1) a certain amount of knowledge: about the importance of family in human life and its functions; about marital and parental roles, their functions, responsibility, ways of interaction between young spouses and with the future child; knowledge of the basics of reproductive health; 2) the presence of empathic ability, positive attitude to new responsibilities, the desire to consciously and responsibly identify marital and parental feelings; the ability to self-improve; 3) the presence of elementary everyday skills necessary for future married life, the skills of elementary child care and creating a safe environment for him/her; the ability to apply the necessary knowledge in communication and interpersonal interaction; the ability to regulate their own emotions and behavior.

The sensitivity of adolescence for the formation of readiness of a young person for future family life is considered and proved (young people are quite actively included in adult life, learn social norms, form identity; social and moral qualities of a high school student are formed at an accelerated pace; there is a need for self-education; a worldview, a system of value judgments, beliefs and ideals are actively formed, social attitudes of a person are laid; the ability to self-contemplation and self-expression is strengthened, etc.).

Key words: family-oriented expectations, high school students, readiness for future family life.

Постановка проблеми. Сучасні соціокультурні виклики загострили необхідність моніторингу сімейно-спрямованих очікувань сучасної учнівської молоді. Проблеми сім'ї і батьківства в сучасний період набувають особливої актуальності через те, що сам інститут сім'ї переживає кризу, яка проявляється, насамперед, у зростанні внутрішньо сімейної конфліктності і агресії, послабленні соціальних зв'язків між батьками і дітьми, зниженні якості сімейного виховання і відповідальності батьків за своїх дітей.

Аналіз досліджень. Шлюбно-сімейні взаємини є предметом дослідження таких українських вчених, як О. Волошок, М. Жидко, О. Кочарян, Л. Пучкова, О. Сидоренко, О. Язвинська та ін. Проблема відповідального батьківства аналізується у працях Л.Канішевської, Р.Малиношевського, В. Шахрай та ін. Сімейні рольові очікування молоді різноаспектно вивчають А. Грись (особливості ставлення до майбутнього сімейного життя в період дорослішання), О. Міненко (проблеми психологічної готовності молоді до шлюбно-сімейних відносин), Г.Федоришин (соціально-психологічні чинники формування образу шлюбного партнера у юнацькому віці), Л.Рішко (вплив рольових очікувань на характер сімейного спілкування подружжя) та ін.

Метою статті є теоретична інтерпретація сімейно-спрямованих очікувань сучасної учнівської молоді та її готовності до майбутнього сімейного життя.

Виклад основного матеріалу. Сімейно-спрямовані очікування входять у систему соціальних очікувань. Останні включають усвідомлення індивідом, якої саме поведінки чекають від нього оточуючі, а також усвідомлення можливих реакцій оточуючих на той чи інший характер поведінки (Васильченко, 2003: 285).

Як форма передачі суспільного досвіду, соціальні очікування є одним із основних факторів соціалізації та розвитку особистості. Їх розглядають ще й як компоненти системи регуляції взаємодії в групах або суспільстві в цілому. Вони мають, як правило, неформальний і не завжди усвідомлюваний характер (Аксьонова, 2011).

Дослідник І. Попович визначає соціальні очікування особистості як процес психічної регуляції поведінки, який забезпечується когнітивною, емоційною та поведінковою готовністю особистості до передбачуваного перебігу подій. Вчений вважає, що когнітивна, емоційна та поведінкова готовність супроводжується здатністю індивіда до соціальних дій. Реалізація цієї готовності забезпечує перехід від біологічного до соціального, від індивіда до суб'єкта, до особистості, до індивідуальності.

Характеризуючи соціальні очікування як процес, І. Попович виокремлює в ньому ряд структурних складових, які утворюють, на думку вченого, зміст соціальних очікувань. Це такі структурні елементи, як: «очікуване середовище», «очікуваний елемент», «очікувана ситуація», «очікувана потреба» та ін. (Попович, 2016: 186).

Л. Рішко, досліджуючи сімейні рольові очікування, вважає, що вони є компонентом сімейно-рольової взаємодії як сукупності установок, норм і зразків поведінки, що характеризують одних членів сім'ї в їхньому ставленні до інших її членів. Дослідниця вважає, що сімейні рольові очікування є похідними від моделей сімейно-рольового розподілу – традиційної, антитрадиційної, егалітарної, які виділяються з урахуванням статевої диференціації – розподілу сімейних ролей на підставі статевої приналежності. Кожна з моделей має як свої переваги, так і фактори ризику для стабільності сімейної системи, але для успішності сімейного життя більш важливою є узгодженість уявлень про рольову поведінку й рольові очікування подружжя в контексті прийнятої моделі, а також гнучкість самої моделі, її здатність відповідати актуальним потребам життєдіяльності сім'ї (Рішко, 2011: 147).

Послугуючись проаналізованими вище працями, поняття «Сімейно-спрямовані очікування сучасної учнівської молоді» розглядаємо як процес психічної регуляції поведінки, який забезпечується когнітивною, емоційно-ціннісною та поведінковою готовністю особистості до майбутнього сімейного життя. Характеризуючи сімейно-спрямовані очікування як процес, виокремлюємо у ньому наступні структурні складові: «очікуване сімейне середовище», «очікуваний чоловік/дружина», «очікуване розподілення ролей у сімейній системі при реалізації сімейних функцій», «очікувана кількість дітей», «очікуване виконання партнером батьківської ролі», «очікувана інтимна сфера у подружньому житті», «очікувана потреба в моральній та емоційній підтримці з боку партнера» та ін.

Уважаємо, що сімейно-спрямовані очікування сучасної учнівської молоді можуть розглядатися і як властивість, якими володіє особистість щодо соціальних дій, спрямованих на прогнозування і конструювання нею свого майбутнього.

Дотримуючись погляду, що сімейно-спрямовані очікування характеризуються поєднанням когнітивної, емоційної і поведінкової системи, тобто знань, почуттів і дій, орієнтуємось на певну вікову групу – старшокласників закладів загальної середньої освіти.

Старшокласники – це діти, вік яких припадає на навчання в 9-11 класах закладу загальної середньої освіти. Це вік ранньої юності, який характеризується відносно спокійним біологічним розвитком організму, більш ритмічною його життєдіяльністю, порівняно з підлітковим віком, а також збільшенням фізичної сили, росту, активності й витрива-

лості. Юність (15-17 років) – один із визначальних етапів життєвого шляху людини, що пов'язаний із певними психологічними механізмами її розвитку як унікальної особистості, яка вміє контролювати життєві обставини, бути діяльною.

У юнацькому віці активно формується самоусвідомлення (усвідомлення й оцінка людиною своїх дій та їх результатів, думок, почуттів, моральності та інтересів, ідеалів і мотивів поведінки, цілісна оцінка самого себе і свого місця у житті) та самооцінка (певне ставлення до себе, до своїх якостей, можливостей, певний ступінь розвитку почуття самоповаги, особистої цінності, позитивне ставлення до всього, що входить до сфери власного «Я»). Низька самооцінка виражається у несприйнятті себе самого, самозапереченні, негативному ставленні до своєї особистості. Одним із джерел формування самооцінки у юнацькому віці є порівняння себе з іншими людьми. Тому важливої ролі набувають групи однолітків.

До 16-17 років виникає особливе особистісне новоутворення, яке позначається терміном «самовизначення». Особистісне самовизначення (у зарубіжній психології його аналогом є категорія «психосоціальної ідентичності») передбачає пошук відповіді на запитання щодо свого існування («Хто Я?» і «Який мій подальший шлях?»).

Розширення кола соціальних ролей і обов'язків сприяє формуванню основних компонентів спрямованості особистості, зокрема світогляду, переконань, духовних потреб, ідеалів, пізнавальних інтересів; високого рівня набуває емоційно-вольова сфера, в якій важливу роль починають відігравати почуття дружби і кохання.

Соціальна ситуація, у якій перебувають старшокласники, вимагає від них різнобічного спілкування, що спонукає їх до пошуку шляхів реалізації цієї потреби, від задоволення якої залежить не лише їхній загальний розвиток як особистостей, а й успішність виконання відповідних ролей, зокрема тих, що пов'язані із статусом подружжя. Розширюється коло спілкування, котре набуває характеру інтимної дружби, відбувається диференціація особистісних контактів, виникає почуття першого кохання. На цей час припадає активний розвиток процесу індивідуалізації, зростає значущість індивідуальних контактів і уподобань, збагачується й розширюється внутрішній світ юної особистості, а у взаєминах з іншими людьми з'являється взаємоповага, взаємовідповідальність (Гончар, Яценко, 2021: 51-52).

Отже, ранній юнацький вік є цілком чутливим для формування готовності молоді до майбутнього сімейного життя ще й з

тих причин, що юні досить активно включаються в доросле життя, засвоюють соціальні норми, формують ідентичність. Соціальні та моральні якості старшокласника формуються прискореними темпами. У ранньому юнацькому віці спостерігається потреба до самовиховання. Саме в цей період формується світогляд, система оцінкових суджень, переконання та ідеали, закладаються соціальні установки людини; підсилюється здатність до самоспоглядання та самовираження (Канішевська, 2011: 53).

На підставі здійсненого теоретичного аналізу уточнено сутність поняття «Готовність молоді особистості до майбутнього сімейного життя», яке трактуємо як психологічний феномен, що охоплює інтегральну сукупність якостей, що поєднує наявність знань, навичок і вмінь з сімейної педагогіки, основ репродуктивної культури, позитивне ставлення до майбутнього сімейного життя, свідоме усвідомлення відповідальності за ефективне виконання подружніх і батьківських ролей, які забезпечують у майбутньому здатність молоді особи свідомо планувати майбутнє подружнє життя та народження дітей.

«Готовність молоді особистості до майбутнього сімейного життя» на наш погляд, характеризується: 1) певною сумою знань: щодо значення сім'ї в житті людини та її функцій; щодо подружніх і батьківських ролей, їхніх функцій, відповідальності, способи взаємодії між молодим подружжям та з майбутньою дитиною; знання з основ репродуктивного здоров'я; 2) наявністю емпатійної здатності, позитивного ставлення до нових обов'язків, прагнення свідомо і відповідально виявляти подружні й батьківські почуття; здатність до самовдосконалення; 3) наявністю елементарних побутових вмінь, необхідних для майбутнього подружнього життя, вмінь елементарного догляду за дитиною та створення безпечного середовища для неї; вміння застосовувати необхідні знання у спілкуванні і міжособистісній взаємодії; уміння регулювати власні емоції і поведінку.

Для того, щоб у подальшому дослідним шляхом визначити реальний стан готовності сучасної учнівської молоді до майбутнього сімейного життя, було розроблено критерії, показники та рівні такої готовності, а саме: когнітивний (знання про значення сім'ї в житті людини та її функцій; щодо подружніх і батьківських ролей, їхніх функцій, відповідальності, способи взаємодії між молодим подружжям та з майбутньою дитиною; знання основ репродуктивного здоров'я), емоційно-ціннісний (наявність емпатійної здатності,

позитивного ставлення до сімейних обов'язків, прагнення свідомо і відповідально виявляти майбутні подружні й батьківські почуття; прагнення піклуватись про власне репродуктивне здоров'я; здатність до самовдосконалення), поведінково-діяльнісний (володіння елементарними побутовими навичками; вміння піклуватись про власне репродуктивне здоров'я; вміння елементарного догляду за дитиною та створення безпечного середовища для неї; вміння толерантно спілкуватись, регулювати власні емоції і поведінку). Схарактеризовано рівні готовності учнівської молоді до майбутнього сімейного життя: високий; середній; низький.

Високий рівень готовності учнівської молоді до майбутнього сімейного життя характеризується наявністю повних і усвідомлених знань про значення сім'ї в житті людини та її функцій; щодо подружніх і батьківських ролей, їхніх функцій, відповідальності, способи взаємодії між молодим подружжям та з майбутньою дитиною; знань основ репродуктивного здоров'я. У старшокласника спостерігається наявність емпатійної здатності, позитивного ставлення до майбутніх сімейних обов'язків, прагнення свідомо і відповідально виявляти майбутні подружні й батьківські почуття; здатність до самовдосконалення. Учні мають достатні побутові вміння, уміння щодо елементарного догляду за дитиною та створення безпечного середовища для неї; уміння регулювати власні емоції і поведінку.

Середній рівень готовності учнівської молоді до майбутнього сімейного життя характеризується наявністю достатніх, але не зовсім усвідомлених знань про значення сім'ї в житті людини та її функцій; щодо подружніх і батьківських ролей, їхніх функцій, відповідальності, способи взаємодії між молодим подружжям та з майбутньою дитиною. Учні мають не досить ґрунтовні знання з основ репродуктивного здоров'я. У старшокласників цієї групи спостерігається у цілому позитивне ставлення до майбутніх сімейних обов'язків, прагнення свідомо і відповідально виявляти у майбутньому подружні й батьківські почуття; натомість емпатійна здатність та прагнення до самовдосконалення виявляється не завжди, а час від часу. Учні посередньо володіють побутовими вміннями та уміннями щодо елементарного догляду за дитиною; не завжди уміють регулювати власні емоції і поведінку.

Низький рівень характеризується тим, що майбутнє сімейне життя для старшокласника на нинішньому етапі життя ще не є цікавим, учень не усвідомлює значення належної підготовки до

нього, оволодіння з цією метою відповідними знаннями і вміннями, не осмислює значення репродуктивного здоров'я, не може охарактеризувати себе як майбутнього сім'янина. Учні не володіють елементарними побутовими вміннями та уміннями щодо елементарного догляду за дитиною; не уміють регулювати власні емоції і поведінку.

Висновки. Отже, запропонована нами теоретична інтерпретація сімейно-спрямованих очікувань сучасної учнівської молоді та її готовності до майбутнього сімейного життя слугувало нам вагомою теоретичною платформою для визначення рівнів готовності учнівської молоді до майбутнього сімейного життя. З цією метою було розроблено комплексну методику дослідження сімейно-спрямованих очікувань сучасної учнів-

ської молоді, яка включала, зокрема: адаптовану діагностичну методику визначення рольових очікувань та домагань у шлюбі (РОД) О. Волкової, опитувальник «Ставлення старшокласників до сімейних цінностей» (авторський), проєктивну методику «Мій ідеал сім'ї» (авторську), адаптовану «Методику діагностики соціально-психологічної адаптації» К.Роджерса і Р.Даймонда, методику «Здатність до емоційно-значущих стосунків» А.Івашова, «Методику діагностики комунікаційної установки» В.Бойко, «Методику діагностики схильності до конфліктної поведінки» К.Томаса, метод спостережень та ін. У перспективі – збирання емпіричної інформації та узагальнення отриманих експериментальних даних, здійснення їх інтерпретації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аксьонова С.Ю. Соціальні очікування і установки щодо демографічної поведінки: гендерні відмінності, демографічні проблеми та тенденції. Демографія та соціальна економіка. 2011. № 2 (16). Режим доступу: <https://dse.org.ua/arhcrive/16/5.pdf>.
2. Васильченко О.М. Соціальні очікування українського студентства. Соціально-психологічний вимір демократичних перетворень в Україні (За ред. Максименка С.Д.) К.: Український центр політичного менеджменту. 2003. С. 284-295.
3. Гончар Л.В., Яценко Л. В. Оптимізація взаємодії школи і сім'ї з формування відповідального батьківства у старшокласників на засадах партнерства. Вісник Запорізького національного університету. Збірник наукових праць. Педагогічні науки. 2021. № 1 (37). Ч. II. С. 51-57.
4. Канішевська, Л.В. Теоретико-методичні основи виховання соціальної зрілості старшокласників загальноосвітніх шкіл-інтернатів у позаурочній діяльності. Дис. докт. пед. наук. Київ. Інститут проблем виховання АПН України. 2011. 462 с.
5. Попович І.С. Соціальні очікування особистості як процес психічної регуляції поведінки. Психологічні перспективи. 2016. Вип. 27. С. 184-194. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ppst_2016_27_18
6. Рішко Л. Вплив рольових очікувань на характер сімейного спілкування подружжя. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Педагогіка, соціальна робота». 2011. Вип. 23. С. 147-149.

REFERENCES

1. Aksonova S.Iu. Sotsialni ochikuvannia i ustanovky shchodo demohrafichnoi povedinky: henderni vidminnosti, demohrafichni problemy ta tendentsii. [Social expectations and attitudes towards demographic behavior: gender differences]. Demography and Soc. Economy. 2011. №2 (16). <https://dse.org.ua/arhcrive/16/5.pdf> [in Ukrainian].
2. Vasylychenko O.M. Sotsialni ochikuvannia ukrainskoho studentstva. [Social expectations of Ukrainian students]. Socio -psychological dimension of democratic transformations in Ukraine: collection of scientific works / Ed. Maksymenko SD, Tsyby VT, Shaygorodsky Yu.Zh. etc. - K. : Ukrainian Center for Political. 2003. pp. 284–295 [in Ukrainian].
3. Honchar L.V, Yatsenko L. V. Optymizatsiia vzaiemodii shkoly i simi z formuvannia vidpovidalnoho batkivstva u starshoklasnykiv na zasadakh partnerstva. [Optimization of the interaction between school and family for the formation of responsible paternity in senior pupils on the partnership]. Bulletin of Zaporizhzhia National University. Pedagogical Sciences. 2021. № 1 (37). II. pp. 51-57 [in Ukrainian].
4. Kanishevska, L.V. Teoretyko-metodychni osnovy vykhovannia sotsialnoi zrilosti starshoklasnykiv zahalnoosvitnikh shkil-internativ u pozaurochnii diialnosti. [Theoretical and methodological bases of education of social maturity of high school students of boarding schools in extracurricular activities]. Dis. ... Dr. Ped. Sciences. Inst. education of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine. 2011. 462 p. [in Ukrainian].
5. Popovych I.S. Sotsialni ochikuvannia osobystosti yak protses psykhičnoi rehuliatcii povedinky. [Social expectations of personality as a process of mental regulation of behavior]. Psychological perspectives. 2016. № 27. pp. 184-194. Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ppst_2016_27_18 [in Ukrainian].
6. Rishko L. Vplyv rolovykh ochikuvan na kharakter simeinoho spilkuvannia podruzzhia. [Influence of role expectations on the nature of family communication of spouses]. Scientific Bulletin of Uzhgorod National University. Series: Pedagogy. Social work. 2011. № 23. pp.147-149 [in Ukrainian].